

Проф. д-р Дивна Илиќ Димоски¹

ЗА ЗАБРАНЕТИТЕ И СПОРНИТЕ МЕТОДИ НА ИСПИТУВАЊЕ НА ОБВИНЕТИОТ ВО КРИВИЧНАТА ПОСТАПКА

1.01 Изворна научна статија
УДК 343.121:343.132343.121:343.985

Апстракт

Авторот на овој труд се занимава со прашањето за забранетите и спорните методи на испитување на обвинетиот во кривичната постапка, како методи со кои се влијае врз неговата волја и со кои се задира во неговата психолошка слобода и во неговата личност. Ова прашање е навистина интересно ако се има предвид дека границите помеѓу дозволеното и забранетото, освен онаму каде што станува збор за примена на физичка сила и присила, не е едноставно да се повлечат. Авторот објаснува дека станува збор за средства што подразбираат таков начин на испитување, при кој испитувачот преку истакнување лажни претпоставки или околности, свесно го доведува испитуваниот во заблуда со цел тој нешто да признае, односно да се натера да дејствува на начин на каков што не би дејствувал кога би ги знаел вистинските факти и околности. Честопати станува збор за нијанси што го делат дозволеното од забранетото. Во овој контекст, авторот посебно се осврнува на повеќе тактики што ги применуваат органите на постапката, како што се: измамите и триковите, лажните ветувања, сугестивните и капциозните прашања, психичките злоупотреби, заканите, како и долготрајното испитување.

Клучни зборови: забранети методи, спорни методи, измама, сугестивни и капциозни прашања, закана, психички злоупотреби, долготрајно испитување.

¹ Редовен професор на научната област казнено процесно право на Правниот факултет „Јустинијан Први“ во Скопје, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје.

1. Општи забелешки за забранетите и спорните методи на испитување на обвинетиот во кривичната постапка

Честопати велíme дека главната расправа е најважниот стадиум на кривичната постапка, во која низ еден контрадикторен „спор“ меѓу обвинителството и одбраната се стремиме кон тоа да дојдеме до одговорот на прашањето дали обвинетиот е виновен или не е виновен. Иако оваа теза не е неточна, и навистина главната расправа е централниот дел од постапката, истовремено, уделот и значењето што го имаат доказите прибрани во текот на истрагата се големи. Впрочем, доказите што произлегле од истрагата ќе го обликуваат и натамошниот тек, па веројатно и крајниот исход од кривичната постапка, како и текот на главната расправа. Искуството покажува дека признанието дадено во истрагата, практично, го решава случајот и честопати е една од главните цели на органите што ја водат истрагата. Ако се има предвид ова, од една страна, и самата природа на истрагата, од друга страна, како „позаторена“, тајна, јасно е зошто во неа се отвораат и поголеми можности за злоупотреби и примена на спорни техники со кои би се вршело влијание врз волјата на обвинетиот за тоа дали и каков исказ ќе даде.

Во поголемиот број држави, практиката покажува дека полицијата е склона кон користење спорни и забранети техники на испитување. Дотолку повеќе, деликатноста на проблемите врзани со исказот на обвинетиот произлегуваат од реалните очекувања дека во текот на кривичната постапка во голем број случаи, обвинетиот нема да биде расположен да соработува. Оттука, многу често органите што ја водат постапката, а за кои исказот на обвинетиот е од суштествено значење, на различни начини влијаат врз неговата волја, почнувајќи од индиректниот психолошки притисок, кој секако постои и произлегува и од самата ситуација во која се наоѓа обвинетиот, па сè до примената на физичка сила.

Овде ќе се занимаваме токму со прашањето за забранетите и спорните методи на испитување на обвинетиот во кривичната постапка, без притоа да навлегуваме во проблемот за процесните последици од прибавување на исказот на обвинетиот на таков начин и за третманот на незаконитите докази во кривичната постапка и дилемата дали треба апсолутно да се забрани нивната употреба или, пак, треба да се воведат дополнителен критериум (т.н. тест за балансирање) со кој ексклузијата би се релативизирала (прашања што се предмет на интерес на друг наш труд).

Сите методи со кои се влијае врз волјата на обвинетиот се начин и за задирање во неговата психолошка слобода и во неговата личност. Па така, интересот за ефикасноста на казниот прогон доаѓа во судир со интересот за заштита на личноста и се поставува прашањето: до кои граници може да се оди во дејствувањето врз волјата на обвинетиот за да соработува со органите, односно каде престанува дозволеното и започнува забранетото?

Дали воопшто е можно да се даде општ и апсолутен одговор на ова прашање или, пак, единствено е можно да се определат насоките за негово решавање?² Колку и да се стремиме кон тоа да го избегнеме условувањето на ова прашање од разбирањето на владејачката структура за слободата и правата на поединецот, и наместо тоа да се водиме од правичноста и разумните очекувања што определуваат каде *треба да биде* таа граница, сепак сите тие сфаќања во никој случај не се постојани ниту, пак, изедначени во одмерувањето на примената на определени техники, и оттука, можеби и нема навистина

² Види: M. DAMAŠKA, Okrivljenikov iskaz kako dokaz u suvremenom krivičnom procesu, Narodne Novine, Zagreb, 1962, стр. 15.

перманентен одговор. Ова посебно се однесува на оние техники на испитување што се определуваат повеќе како спорни, отколку за оние што ги определуваме како апсолутно забранети (на пример – тортурата), чие третирање е веќе определено од меѓународното право.

Во прилог на ова зборува и едноставната споредба за тоа како различни законодавства, во современи рамки, се однесуваат кон проблемот на измамата и триковите при испитувањето. Па така, на пример, во американското право ќе видиме дека измамата и трикот се општоприфатени техники на испитување. Единствено е важно полицискиот службеник да го поучи обвинетиот за правата на Миранда и тогаш тој може да се служи со измама, сè додека нема ризик дека признанието ќе стане недоброволно, а поради тоа и неверодостојно. Така, на пример, практиката покажува дека судовите допуштаат да се користат како докази признанија прибавени од обвинетиот затоа што полицискиот службеник му рекол дека сообвинетиот веќе признал или, пак, дека отпечатоците на обвинетиот се најдени на местото на кривичното дело, или дека жртвата што се обидел да ја убие сè уште е жива и може да го идентификува.³ Иако, теоретски гледано, некои американски автори се залагаат за тоа дека техники што се *impermissible per se*: измамите што ја искривуваат сликата за сериозноста на делото; постојаното убедување дека полицијата знае оти обвинетиот е виновен, како и т.н. техника „*Mutt and Jeff*“.⁴

Од друга страна, пак, германското право забранува секаква измама, полицијата не смее да се служи со лаги при испитувањето, ниту, пак, активно да се впушти во некое друго „измамничко“ однесување. Таа не смее да се преправа дека сообвинетиот нешто признал, не смее да му каже на обвинетиот дека жртвата на убиството, која е мртва, сè уште е жива. Но, од друга страна, пак, полицијата не е должна да ја поправи погрешната претпоставка на обвинетиот дека жртвата сè уште е жива. Германскиот суд не го прифатил признанието што обвинетиот му го дал на полицискиот информатор сместен во неговата ќелија.⁵ И покрај ова, во германското право постои некој вид „општ договор“ во однос на тоа дека на полицијата мора од тактички причини да ѝ се дозволи посегаме по некој вид измама и трик. Така, на пример, полицискиот службеник не мора да му го открие на обвинетиот сето она што го знае за предметот, а истовремено на полицијата не ѝ е забрането ниту поставувањето сугестивни прашања, иако тие може да содржат некоја форма на измама.⁶ Закони на други држави, пак, определуваат дека е забрането да се употреби сила, закана или други средства за да се дојде до признание, па се поставува прашањето што сè потпаѓа под други средства. Или, пак, ако со законски одредби е забранета измамата, особено во држави каде што судската практика не е извор на правото, ќе се постави прашањето – што сè ќе опфати измамата и сл.

Оттука, некои од начините на испитување на обвинетиот ќе може, без дилеми, да ги определеме како забранети, а други, пак, може да ги определеме како спорни, но нема секогаш да може да одговориме, генерално, дали се забранети. Понекогаш тоа може да зависи од намерата на дејствието, карактеристиките на конкретниот случај, па некогаш дури и од тонот со кој е поставено прашањето.

³ Види: J. HERRMANN, *Policiško ispitivanje okrivljenika – irga moći Njemačka – Sjedinjene Američke Države – Hrvatska*, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, vol. 11, br. 1/2004, Zagreb, стр. 259–276.

⁴ Види: W. WHITE, *Police Trickery in Inducing Confessions*, 127, U.Pa.L.Rev., 581, 1979.

⁵ BGHS 34, 362 (1987).

⁶ Види: J. HERRMANN, *op. cit.*, стр. 259–276.

Особено треба да се има предвид дека, денес, физичката присила е практично на некој начин заменета со психолошки ориентирана присила, најверојатно поподмолна со оглед на тоа што понекогаш не е ниту препознаена како таква.

Оттука, границите помеѓу дозволеното и забранетото, освен онаму каде што станува збор за примена на физичка сила и присила, не е едноставно да се повлечат.

Во оваа смисла, прашањето се однесува на повеќе тактики што ги применуваат органите на постапката со цел добивање признание од обвинетиот, како што се: измамите и триковите, лажните ветувања, сугестивните и капциозните прашања, заканите, психичките злоупотреби, медицинските средства, како и долготрајното испитување, кое може да доведе до т.н. „синдром на сомневање во сопствената меморија“, односно таквото испитување може до тој степен да ги разниша менталниот склоп и сигурноста што невинно лице ќе признае дело што не го сторило како резултат на тоа што ќе престане да ѝ верува на својата меморија, па ќе започне да ги прифаќа сугестиите од испитувачот.

2. Забранети и спорни методи на испитување на обвинетиот во кривичната постапка

2.1. Измама и трик

Се чини дека измамите и триковите отсекогаш биле користени во кривичната постапка, и нивната апсолутна забрана се смета дека би ја „парализирала“ постапката. Измамата, како средство за постигнување на посакуваната цел, подразбира таков начин на испитување, при кој испитувачот свесно го доведува испитуваниот во заблуда преку истакнување лажни претпоставки или околности со цел испитаникот нешто да признае или да негира, односно да се натера да дејствува на начин на каков што не би дејствувал кога би ги знаел вистинските факти и околности. Оттука, ваквото испитување како своја основа ги има претпоставките што или не се точни, или, пак, за кои испитувачот не е сигурен дали се точни, а кои на обвинетиот му ги претставува како вистинити или, пак, во најмала рака, како веројатни.⁷

Измамите во постапката може да се изведат на повеќе начини. Еден од нив, или „најкласичниот“, е лажно да му се прикаже на обвинетиот дека неговото негирање на делото е бесцелно, а со тоа и дека е залудна неговата понатамошна одбрана. Така, на пример, во случај кога на обвинетиот ќе му се каже дека неговиот соучесник признал, а притоа во тоа лажно признание на соучесникот ќе се вплете и понекоја утврдена индиција за да изгледа поверојатно и вистинито, и ќе се прикаже како соучесникот сета вина да ја префрлил врз обвинетиот.

Она што е особено значајно е прашањето во однос на тоа дали испитувачот е свесен и знае дека фактите што му ги прикажува на обвинетиот не се точни. За да може да определиме дали станува збор за примена на измама при испитувањето, мора најпрвин да се одговори на ова прашање, односно нужно е испитувачот да биде свесен за употребата на измамата и мора да биде свесен за тоа дека го доведува во заблуда обвинетиот, за да може да кажеме дека била применета измама.

Но, и покрај формалната забрана за употреба на измамата при испитувањето на обвинетиот, практично не се мисли на забрана на секоја, дури и најмала „итроштина“ во постапката, бидејќи со тоа би се намалила ефикасноста на испитувањето. Што е тогаш

⁷ Види: B. PAVIŠIĆ/D. MODLY/P. VEIĆ, Kriminalistika, Knjiga prva, Treto izmenjeno i dopunjeno izdanje, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2006, стр. 385.

дозволено, а што е забрането? Најверојатно вистинскиот одговор треба да се бара во правилното дефинирање на измамата. Ова е така поради тоа што прешироката дефиниција, според која таа е определена како средство со кое се донесува обвинетиот во заблуда за да дејствува онака како што инаку не би дејствувал, тогаш навистина е точно дека еден добар дел од испитувањата во кривичната постапка би ги преминал границите на дозволеното.⁸

Во врска со измамите, се наметнува и прашањето од аспект на нивната дозволеност како средства за прибавување докази во постапката, и компарацијата помеѓу нивната употреба генерално во постапката и нивната употреба во испитувањето. Имено, ако го земеме примерот со лицата со прикриен идентитет, јасно е дека и доказите до кои тие доаѓаат, без оглед дали се изјави или, пак, материјални докази, се добиени со помош на измама, односно со доведување на осомничениот во заблуда преку истакнување лажни претпоставки или околности, почнувајќи од претставувањето на лицето, и воопшто истражната мерка, како таква, се темели токму врз измамата и зависи од умешноста и вештината за измама на лицата со прикриен идентитет, а нејзината цел е токму обезбедување докази во постапката. Од друга страна, пак, кога зборуваме за исказот на обвинетиот, велиме дека не смее да биде производ на измама од страна на органите на постапката. Се поставува прашањето која е разликата помеѓу првото и второто? Дали и во двете ситуации не станува збор за тоа дека до доказите се дошло со помош на измама и лажно прикажување определени факти и околности?!

Во оваа смисла, авторите што ја разработуваат употребата на измамата и лагата од страна на полицијата, објаснувајќи ја таксономијата на полициското лажење во постапката, разликуваат неколку видови лажење. Во првиот вид, кој го нарекуваат уште и „прифатливо лажење“, спаѓаат лагите што се прифатени како такви, бидејќи со нив се остварува дефинираната полициска цел, односно тие се составен дел од работните околности на полициските службеници. Како пример за овој вид лаги се наведуваат токму практиките на полициските службеници што се нужни за да може да се изведат тајните операции. Полициските службеници што се вклучуваат во ваквите активности и задачи, не само што мора да лажат за да го скријат својот вистински идентитет, туку дотолку повеќе, тие мора да се однесуваат, да зборуваат и да се облекуваат поинаку, како и да фабрикуваат различни приказни и настани. Вториот вид полициско лажење се нарекува „толерирано лажење“ и тоа е дефинирано како однесување што се препознава како „лажење“, но кое се толерира затоа што се смета за „необходно зло“ и честопати дури и се вели дека тоа не е „лажење“, туку едноставно техника на испитување. Третиот вид, пак, се означува како „девијантно лажење“, каде што покрај измамите кон осомничените, некогаш се споменува и лажењето на полициските службеници пред суд“.⁹

Како еден вид измама се издвојуваат и *лажните ветувања*, кај кои испитувачот со тоа што му ветува на обвинетиот определени погодности, кои знае дека нема да може или не смее да ги исполни, при што го доведува во заблуда, настојува да го поттикне на соработка и на признание.

2.2. Сугестивни прашања

⁸ Види: M. DAMAŠKA, op. cit., стр. 109.

⁹ Види: T. BARKER/D. CARTER, *Fluffing up the Evidence and Covering Your Ass: Some Conceptual Notes on Police Lying*, C. SLOBOGIN, *Criminal Procedure: Regulation of Police Investigation – Legal, Historical, Empirical and Comparative Materials*, 2nd Ed., Lexis Publishing, Virginia, стр. 34–37.

Во палетата на прашања што придонесуваат за остварување на целта за добивање признание за делото или, пак, за определени факти се сугестивните и капциозните прашања.

Особено внимание бараат *сугестивните* прашања, имајќи предвид дека секое прашање е на определен начин сугестивно, со оглед на тоа што секое прашање поттикнува одговор во определена насока.¹⁰ Всушност, преку сугестивните прашања се предочуваат околности што би требало да се дознаат дури од одговорот, а на тој начин, пак, тие наведуваат на содржината на одговорот. Се сметаат за особено опасни за лицата со понизок степен на интелигенција.

Според литературата, сугестивните прашања може да се јават како: целосно дисјунктивни, нецелосно дисјунктивни, прашања со очекуван одговор (експектативни), одлучни прашања и прашања што се надоврзуваат.¹¹ Кај целосно дисјунктивните прашања, на обвинетиот не му се дозволува да даде поинаков одговор, освен „да“ и „не“, па на овој начин не се остава можност за друг вид одговор, односно кога прашањето не би било така поставено, тогаш обвинетиот можеби би одговорил поинаку. Нецелосно дисјунктивните прашања не исклучуваат и други можности за одговор, но, и покрај тоа, со поставеното прашање се сугерира на определен одговор. Прашањата со очекуван одговор може да бидат потврдни или одречни и се така формулирани како да се очекува точно определен одговор. На пример, потврдно би било прашањето: „Вие бевте таму, зар не?“, а одречно: „Вие не бевте таму, зар не?“. Одлучни прашања се, пак, оние со кои на погрешен начин се поттикнува, како на пример: „Дали лицето носеше фармерки?“. И на крајот, прашањата што се надоврзуваат се такви прашања што му се поставуваат на обвинетиот откако тој веќе подлегнал на сугестијата и одговорил погрешно.

Иако повеќето законодавства забрануваат да му се поставуваат сугестивни прашања на обвинетиот, ние си го поставуваме прашањето за оправданоста или, уште позначајно, за смислата на ваквите решенија. Имено, точно е дека сугестивното прашање, со тоа што во себе го содржи одговорот и му го сугерира на обвинетиот, можно е да влијае врз неговата слободна волја при искажувањето (што секако ќе зависи и од неговата сугестибилност). Но, дали воопшто забраната на сугестивните прашања е можно да има реализација во практиката? Дали е можно испитувањето на обвинетиот да се спроведе без низ него да се провлече барем едно сугестивно прашање? Дали не е точно дека „од три прашања – едно е сугестивно“? Ова особено ако се има предвид дека испитувањето на обвинетиот не е секојдневен и „нормален“ разговор помеѓу две лица, туку секогаш има свои точно определена цел и прашања кон кои испитувачот се стреми да се одговорат.

Понатаму, ако земеме предвид дека органите на постапката се стремат кон тоа да ја дознаат вистината за она што се случило, а не само да најдат некој што би можел да биде виновен, во тој случај, некогаш поставувањето на сугестивните прашања може да биде и во корист на обвинетиот. Особено ако ги поставува органот во постапката што верува дека лицето не е виновно, но има други докази што укажуваат на неговата вина. Дали и тогаш тие ќе бидат забранети? Законски гледано – да, бидејќи законите вообичаено забрануваат да му се поставуваат сугестивни прашања на обвинетиот, не предвидувајќи исклучоци. Иако ваквиот исклучок не би ни можел да се предвиди, затоа што тешко дека ќе знаеме дали прашањето е во корист на обвинетиот додека не го слушнеме неговиот одговор (ако се из земе намерата со која е поставено тоа).

¹⁰ Види: B. PAVIŠIĆ/D. MODLY/P. VEIĆ, op. cit., стр. 386.

¹¹ Ibid.

Оттука, имајќи ги предвид овие дилеми и проблематичноста на сугестивните прашања, со оглед на тоа што влијаат врз слободната волја на обвинетиот, или како што се нарекуваат „начелно некоректни“,¹² прашањево е навистина суптилно и деликатно, но не едноставно, а особено во смисла на поставување брана за примена на овие прашања во практиката.

2.3. Капциозни прашања

Капциозни прашања се оние што се формулирани на тој начин што во нив се поаѓа од тоа дека обвинетиот признал нешто што не го признал. Овие прашања поаѓаат од погрешна или непроверена премиса, која на ваквиот начин се сака да се провери, а се сака истовремено и вниманието на лицето што се испитува да се сврти во друга насока, и со тоа да каже нешто што инаку не би го кажал.

Во својата суштина, капциозните прашања претставуваат еден вид измама или замка. Ова потекнува од фактот што со ваквото прашање и се сака на обвинетиот погрешно да му се прикажат околностите, односно се сака да му се прикаже дека определени околности се веќе утврдени и дека испитувачот има информации, кои всушност ги нема, или за кои, во најмала рака, не е сигурен дали се или не се така. Иако е точно дека со ваквите прашања, испитувачот може да го „разоткрие“ виновниот сторител, сепак тие во определени ситуации може да претставуваат вистинска опасност за оние што не се виновни, кај кои ваквите прашања лесно може да создадат поголема збунетост и збрканост во одговорите, дотолку повеќе што кога полицијата ќе процени дека обвинетиот е со таква психичка конструкција, поради која реагира поемотивно, таа го доведува во таква состојба на збунетост.

2.4. Закана

Заканата, како забрането средство за прибавување исказ од обвинетиот, подразбира ставање на изглед некое злосторство за обвинетиот, при што тоа злосторство зависи од оној што ја изнесува заканата. Нејзината примена во изнудувањето признание одела во чекор уште со примената на тортурата, па пред да почне да се применува последнава, задолжително на обвинетиот најпрво му биле покажувани инструментите за мачење, како заплашување и закана. Она што е особено значајно е разликувањето на заканите како недозволените, од опомените како дозволените,¹³ а особено тогаш кога и опомената е таква што укажува на некое идно злосторство. Според нашето мислење, опомените се дозволените тогаш кога му укажуваат на обвинетиот за положбата во која се наоѓа и за последиците што може да произлезат од тоа, а кога тие укажувања се вистинити, сметаме дека таквите опомени може да биде и во негов интерес. Таква е, на пример, опомената што ја добива обвинетиот во Англија, дека доколку молчи, од неговото молчење во текот на постапката ќе може да се извлекуваат неповолни заклучоци за него. Дали е ова опомена или закана?

Особено е тешко разграничувањето помеѓу овие две ако се има предвид фактот дека не може да се примени како релевантен критериум ниту тоа дали опомената влијаела и ја променила волјата на обвинетиот за давање исказ, особено затоа што многу е логично дека опомената сама по себе, ако му посочува на обвинетиот, кој се наоѓа во тешка положба,

¹² Види: B. PAVIŠIĆ/D. MODLY/P. VEIĆ, op. cit.

¹³ Види: M. DAMAŠKA, стр. 109.

секако, ќе го стимулира неговиот исказ. Па така, и ова не дава одговор на прашањето кога опомената преминува во закана.¹⁴

Друго прашање е дали заканата за тортура, сама по себе, може да конституира тортура или, пак, само нечовечно и понижувачко постапување. Според практиката на ЕСЧП, класификацијата за тоа дали определена закана за физичка тортура изнесува психолошка тортура или, пак, нечовечки и понижувачки третман ќе зависи од сите околности на дадениот случај, а особено ќе зависи од строгоста и тежината на извршениот притисок, како и од интензитетот на предизвиканото ментално страдање.¹⁵

2.5. Медицинска интервенција и давање средства што влијаат врз волјата на обвинетиот (наркоанализа, лоботомија)

Која било медицинска интервенција или давање средства со кои би се влијаело врз волјата на обвинетиот при давањето исказ е забранет начин за прибавување исказ од него. Исказот прибавен на овој начин не може да се употреби како доказ во постапката. Забранетите дејствија мора да бидат насочени кон волјата при давање исказ, односно влијанието на дејствието мора да се одрази на слободата на избор за содржината на исказот, при што содржината на исказот не е одлучна. Она што е значајно е медицинската интервенција или средството да влијаеле врз волјата на обвинетиот при давањето исказ, па, во оваа смисла, не е нужно да бидат апсолутно забранети средства, туку значајно е нивното конкретно дејствување.

Кога зборуваме за медицински средства, како недозволените техники на испитување, во прв ред мислиме на *наркоанализата и лоботомијата*, која подразбира механичко дејствување на кората на мозокот, а со тоа и отстранување на свесната цензура. Наркоанализата, пак, е психијатриска постапка што е заснована врз психоаналитичките постапки на отстранување на психичките нарушувања со помош на наркотични средства. Нејзината примена во постапката и при испитувањето на обвинетиот се гледа преку употребата на т.н. „серум на вистината“ со цел изнудување признание од обвинетиот. Овој serum на вистината ги подразбира опојните дроги што може да бидат употребени за добивање *точни* информации од лицата што не сакаат да соработуваат. Постапката се одвива на тој начин што прво се даваат супстанциите што предизвикуваат наркотична поспаност, а потоа со други препарати се постигнува вербална надразнетост, а со тоа и го стимулира добивањето признание. Средствата најчесто вклучуваат седативи, почнувајќи од етанолот, односно обичниот алкохол, па сè до скополамин¹⁶, содиум амобарбитал, содиум тиопентал¹⁷, кои како депресори на централниот невен систем намалуваат повеќе кортикални функции, а со оглед на тоа што лажењето е посложено одошто зборувањето на вистината, односно некои од овие средства, особено скополаминот, го бришат сеќавањето што го прави лажењето невозможно, со оглед на тоа што за него е потребна измислена

¹⁴ И обидите во литературата да се разграничат опомените од заканите, каде што како критериуми за разграничување се нудат: прашањето за тоа дали злосторството што се става на изглед зависи исклучиво од оној што го кажува, или, пак, дали злосторството што се става на изглед е сигурно или само можно и сл., остануваат без успех. Од друга страна, пак, не е можно ниту таксативно набројување на сите опомени, па оние што не се предвидени со закон да се сметаат за закани што би биле недозволените.

¹⁵ Види: *Gäfgen v. Germany*, application no. 22978/05, judgment 1.06.2010.

¹⁶ Антиколинергик, кој се применувал како serum на вистината уште во 50-тите година на XX век и кој поради своето халуциногено дејство, ги правел лицата склони кон искривување на вистината во смисла на неразликување на вистината од фантазијата, па поради тоа и не давал баш веродостојни резултати.

¹⁷ Силен барбитурат што дејствува брзо и се користи за постигнување општа анестезија и вештачка кома.

конструкција. Оттука, употребата на вистинската доза, во комбинација со соодветен начин на испитување, може да дадат признание. Но, сепак, овде мора да се има предвид дека постојат и лица што кога се под влијание на наркотични средства, наместо вистината, изнесуваат чисти измислици и мистификации или, пак, одговараат на прашањата онака како што би одговарале и кога не би биле под дејство.

2.6. Хипноза

Хипнозата, пак, покрај примената во терапевтски цели, секако, е значајна од аспект на испитувањето на обвинетиот, како еден од спорните начини за добивање исказ, во смисла на тоа дека лицето што е хипнотизирано ги следи упатствата на хипнотизерот. Оттука, таа може да се примени за да се добијат одговори на прашања од хипнотизираното лице, кои што тоа, инаку (кога би било во свесна состојба), не би ги одговорило. Имено, кога лицата се во свесна состојба, нивното однесување минува низ т.н. когнитивна контрола, која, пак, тука ја нема. Истовремено, хипнозата овозможува и пристап до сеќавања на случки, кои лицето ги потиснало длабоко во својата потсвест, па во нормална состојба воопшто не може да се сети на нив.¹⁸ Оттука, таа влијае врз волјата при давањето исказ и може да се толкува како резултат на интервенција, која е еднаква на медицинска интервенција, сфатена во поширока смисла.

Во смисла на ова, за забележување е логиката на Врховниот суд на САД, кој оценил дека општата доказна забрана во однос на исказот на обвинетиот добиен откако сеќавањето му е освежено со хипноза би го повредила уставното право на искажување на сето она што му оди во корист¹⁹, а некои од сојузните судови во САД го прифаќаат исказот прибавен на ваков начин.

2.7. „Перење мозок“ (*Brainwashing*)

Т.н. „перење мозок“ е исто така еден од начините на испитување на обвинетиот, кој се применува со цел да се добие признание. Иако во условите во кои се одвива испитувањето на обвинетиот во постапката денес, овој метод е различен од оној што се применувал за воените заробеници и добивањето информации од нив, како и за менување на нивните идеолошки убедувања, или, пак, уште порано, кога се применувал во средниот век од страна на инквизицијата за религиозни преобраќања, сепак тој е мошне опасен и денес. Имено, оваа техника подразбира перфидно и лажно, а, пред сè, упорно и интензивно убедување на обвинетиот дека едноставно сигурно го сторил делото, иако не се сеќава на тоа. Ваквата техника најчесто подразбира и лажење на обвинетиот во врска со доказите, сугерирајќи дека нема сомнение дека тој е сторител на делото и нудејќи можни објаснувања зошто не може да се сети дека го сторил.²⁰

Да замислиме дека во една кривична истрага, полицијата, испитувајќи го осомничениот, кој тврди дека не го сторил делото, му се обрати повеќе пати со следниве реченици:

„Си го сторил тоа – и си заборавил. Тоа се случува цело време, а особено на добри и чесни луѓе како тебе, кои никогаш свесно не би направиле нешто такво. Но, нема сомнеж

¹⁸ Види: B. PAVIŠIĆ/ D. MODLY/ P. VEIĆ, op. cit., стр. 69.

¹⁹ Види: *Rock v. Arkansas*, 483 U.S. 44 (1987).

²⁰ Види: R. WARDEN/S.A. DRIZIN (Eds.), *True Stories of False Confessions*, Northwestern University Press, Evanston, Illinois, 2009.

дека ти си го сторил. Знаеш ли зошто не можеш да се сетиш? Најверојатно затоа што тоа не е во склоп на твојот карактер, затоа што ти си добар човек. Можеби едноставно си се исклучил – се случува често во ваквите ситуации. Сигурни сме дека си го направил тоа.“ И притоа, овие реченици, комбинирани со други методи на психолошки притисок, во текот на повеќечасовното испитување, ќе се повторат многу пати. Единствениот резултат што може да произлезе од ова е лажно признание.

Зборувајќи за ова, особено илустративен е еден пример од американската практика.²¹ Томас Батлер бил професор на Универзитетот во Тексас и еден од најпознатите истражувачи на бубонската чума. Во 2003 година, сметајќи дека се украдени, тој пријавил дека од неговата лабораторија исчезнале 30 ампули со *yersinia pestis*, бактеријата што ја предизвикува оваа чума. Во тој период, истражните органи ја пребарувале областа, а Батлер бил интензивно испитуван, во една пригода дури и цели 12 часа, до 3 часот наутро. Иако истоштен, болен, без спиење и храна, и под значителен стрес, му било дозволено само накратко да отспие пред да продолжи испрашувањето. Во текот на испитувањето постојано му било сугерирано дека тој случајно ги уништил ампулите работејќи во лабораторијата.

Под огромен притисок (психолошки) и откако му било кажано дека не го поминал полиграфскиот тест, Батлер ја сменил приказната во онаа што му била „поттурена“ и повеќекратно повторувана при испитувањето. Иако тој воопшто не можел да се присети дека ги уништил ампулите, бил охрабруван упорно да размислува околу тоа и конечно признал дека ги уништил ампулите: „Направив погрешна процена, па наместо да му кажам на одговорниот дека ги уништив ампулите, ги пријавив дека исчезнале и можеби се украдени.“ По ваквото признание, повторно бил направен полиграф за да се докаже дека неговото „признание“ е „вистинито“. Со ова, истражните органи го затвориле случајот, завршувајќи ја потрагата по ампулите, а Батлер бил уапсен и против него била поведена кривична постапка, а бил и осуден за дел од обвиненијата.

Подоцна, сфаќајќи дека навистина не знае што се случило со ампулите и дека бил намамен на лажно признание од страна на истражните органи, тој истакнал дека во така ослабената состојба во која се наоѓал при испрашувањето, навистина почнал да верува дека можеби случајно ги уништил ампулите, но никогаш не развил „експлицитно сеќавање“ за уништувањето. Почнал да мисли дека од неуредната состојба на неговата лабораторија е можно нешто да исчезне, иако му било јасно дека случајно уништување ампули е тешко да се замисли. Меѓутоа, сепак, како резултат на испитувањето и она што му било сугерирано во текот на испитувањето, тој дури и развил хипотези за начините како можело да се случи тоа, иако никогаш не успеал да се сети дека се случило.

2.8. Техники на условување

Техниките на условување исто така се користат како еден од методите да се слушне од обвинетиот она што се сака. Условувањето, во основата, може да биде оперантно условување, кога обвинетиот е награден во форма на ситни услуги, тогаш кога зборува или се однесува онака како што бараат испитувачите, додека, пак, аверзиското условување се темели врз бихевиористичката психологија и ја користи заканата од болка како начин за отстранување определено однесување, на пример, молчењето при испитувањето.

2.9. Специјални техники на комуницирање

²¹ Наведен во: G.D. LASSITER (Ed.), *Interrogations, Confessions and Entrapment*, Springer, 2004.

Во рамките на психолошките присилни методи за добивање исказ може да ги вброиме и *специјалните техники на комуницирање*, кои подразбираат планско паралогичко заклучување од изјавите на обвинетиот, намерно извртување на нивните зборови со давање сосема друга смисла, повеќекратно испитување во врска со исти работи, поставување двосмислени прашања, при чие одговарање обвинетиот секогаш мора нешто да појаснува. Ова може да вклучи дури и барање од обвинетиот да напише детална изјава повеќе пати, со цел да може во изјавите да се бараат неточности и противречности. Ваквите техники на испитување резултираат со тоа што обвинетиот најчесто ќе изгуби преглед над ситуацијата поради што ќе се заплетка, ќе стане несигурен во однос на она што го зборува и го мисли, па и без намера ќе каже нешто што не е точно или што не го мисли, што, пак, ќе отвори комплетно нов круг на сомничења и обвинувања со повторно испитување за истите прашања.²²

Понатаму, при испитувањето некогаш се манипулира и со различните, па сè до најинтимни податоци што истражните органи ги имаат собрано за обвинетиот, со цел тој да се компромитира, да се збунува, да се понижи, да се заплаши за да попусти и да се совлада неговиот отпор.

Една од почесто применуваните техники е и т.н. техника на „*добар полицаец – лош полицаец*“, при што едниот има благ и сочувствителен однос, а другиот непријателски, повторно со цел да се извлече признание од обвинетиот.²³

2.10. Техника на сензорна депривација

Техниката на сензорна депривација, во основата, е психофизичка техника што подразбира ускратување на основните биолошки и психолошки потреби на обвинетиот. Сензорната и перцептивна депривација најчесто се состои од ускратување на сетилните дразби, а како последица на тоа изостанува и перцепцијата, која, пак, му помага на човекот да ја доживее стварноста и да одржува психичка рамнотежа по пат на постојано примање комплексни информации од надворешната средина. Во недостиг на тие информации и дразби од надворешната средина, честопати доаѓа до психички нарушувања. Токму поради ова, овој начин на вршење притисок врз осомничениот се реализира со екстремна изолација. Максималната тишина и немоќноста за движење, отсуството на надворешните дразби предизвикуваат раздразливост, збунетост, страв и дезориентација, при што когнитивните функции се нарушени, спречено е логичкото и реалистичко размислување, а може да се појават и халуцинации. Ваков ефект има и депривацијата од сон.

2.11. Ридова техника на испитување

Во 1960-тите години во САД, кога на некој начин веќе е завршено реформирањето на методите на испитување што се состојат во физичка присила, па сега тоа станува многу повеќе психолошки ориентирано, се појавува една од познатите техники на испитување – *Ридова (Reid) техника на испитување*. Но, многумина нагласуваат дека е сосема веројатно сите модерни техники на психолошкото испитување да произлегуваат токму од

²² Види: Z. ROSO, Informativni razgovor i intervju, II. izmenjeno i dopunjeno izdanje, Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, Zagreb, 1995, стр. 197.

²³ Техника што во американската правна практика е позната како „Mutt and Jeff routine“.

испитувањето на „трет степен“, односно делумно како критика и реакција на примената на ваквиот метод, но делумно и врз основа психолошката компонента што и испитувањето на „трет степен“ ја содржело во себе. Оттука, и Ридовата техника многумина ја сметаат едноставно како психолошка верзија на методот на „трет степен“, во смисла на тоа што е еднакво способна за извлекување (лажно) признание. Накусо, оваа техника изгледа вака.²⁴ Таа е составена од девет чекори на испитувањето, а намерата е со секој од нив, испитувачот да го приближува осомничениот кон давање признание, што е практично и деветтиот чекор од техниката.

Првиот чекор на оваа техника се состои од директна конфронтација со осомничениот, со тоа што му се кажува дека тој е оној што органите го сметаат за сторител на делото. Ова најчесто е изразено преку реченицата... „Нашата истрага покажа дека ти си тој што...“. Со вториот чекор, испитувачот ја изразува претпоставката за причините за сторувањето на делото, со што на осомничениот му се нуди можно оправдување за сторувањето на делото. Овој чекор, Рид го нарекува поставување или разработка на темата, и најчесто се состои во изразот... „Можам да разберам како се случило ова...“. Третиот чекор ги определува начините на постапување на испитувачот тогаш кога осомничениот го одрекува делото, и целат на овој чекор е да го обесхрабри осомничениот да не го повторува или, пак, да го објаснува негирањето на делото. Ова, според мислењето на Рид, се постигнува така што испитувачот му вели... „Слушни ме што имам да ти кажам...“ Чекорот број четири, пак, подразбира тактика на надминување на втората линија на одбрана на осомничениот преку наведување причини поради кои тој не би го сторил или не би можел да го стори делото. Овие причини се, всушност, оние што би биле наведени од страна на осомничениот како објаснување за тврдењето дека тој не е сторител на делото. Во оваа фаза, испитувачот вели:„Сигурен сум дека тоа што го кажуваш е вистина, но...“. Во петтиот чекор, испитувачот треба јасно да покаже искреност во она што го зборува, чија цел е враќање на вниманието на осомничениот, и тоа преку манифестирање блискост од страна на испитувачот кон осомничениот, како и задржување на погледот на осомничениот. Со цел да го постигне ова, испитувачот вели:„Знам дека ти е грижа за она што се случило...“. Шестиот чекор, кога се смета дека обвинетиот веќе ги премерува можните бенефити од кажувањето на вистината, испитувачот треба да се справи со неговата пасивна волја и неговото расположение. Според ставот на Рид, тоа најдобро се постигнува со зборовите:„Сигурен сум дека ова не си го планирал да се случи, но...“. Седмиот чекор е презентирање т.н. алтернативно прашање, каде што едната понудена варијанта секогаш е поверојатна, но притоа која било од алтернативите и да ја избере осомничениот, неговиот одговор ќе има инкриминирачка природа. Така, на пример, испитувачот вели:„Дали го планираше ова, или се случи спонтано?“. По изборот на една од алтернативите, осмиот чекор е поврзување на осомничениот со детали во врска со кривичното дело, кои ќе послужат за утврдување на неговата вина. Ова се постигнува со речениците од типот„Сигурен сум дека вака се случило...“. Последниот, деветтиот, чекор е пишаното признание што треба да го даде обвинетиот како резултат на претходните осум чекори на испитување.²⁵

2.12. Присила

²⁴ Види: F.E. INBAU/ J.E. REID/ J.P. BUCKLEY/ B.C. JAYNE, op.cit., стр. 185–328.

²⁵ Ibid.

Поимно *силата* подразбира физичко дејствување врз определена личност, како резултат на кое доаѓа до совладување на нејзиниот отпор, односно присилување на послушност. Во основата, таа може да се јави како апсолутна и компулзивна. Правата е онаа каде што лицето кон кое е применета нема никаква можност да избере дали ќе го направи или не она што се бара од него, додека, пак, кај оваа втората, сериозноста на злосторството е пооддалечена и таа остава можност за избор. Силата, секако, ја подразбира употребата на директното физичко насилство врз обвинетиот, односно директната повреда на неговиот телесен интегритет. Тука се поставува прашањето за тоа дали хипнозата, долготрајните сослушувања, депривациите од храна и вода, заслепувањето со јака светлина и сл. ќе ги определиме како индиректни физички злоупотреби или, пак, претставуваат психички злоупотреби. Психичките злоупотреби подразбираат посебни техники на испитување на обвинетиот, кои според својата суштина се нечовечно постапување, како што се стоењето до ѕид, изложувањето на обвинетиот на бучава, депривација од сон, вода и храна, како и понижувачки постапувања чија цел е да предизвикаат чувство на страв, nelaгодност, инфериорност, подобни да го скршат физичкиот и моралниот отпор на обвинетиот.

Овој проблем најсоодветно се отсликува преку примерот за долготрајното испитување. Па така, иако не е спорно дека долготрајното испитување може да доведе до толкав умор при што обвинетиот повеќе нема да биде способен да дава отпор и ќе даде признание, и тоа е забрането и е еден вид индиректна физичка, односно психичка злоупотреба, сепак, од друга страна, пак, тоа никако не значи дека е забрането и упорното, но коректно испитување. Прашањето е – каде да се определи границата помеѓу првото и второто, односно кога упорното испитување преминува во злоупотреба со долготрајно испитување? Кој ќе биде оној што треба да го процени тоа, како и состојбата на умор кај обвинетиот? Дали би било тогаш кога тој би се жалел на умор или, пак, тоа би требало да го процени оној што го испитува, што, пак, ќе отвори врата за други злоупотреби. Или, пак, можеби би било најсоодветно кога законски би било пропишано времетраењето на испитување и времето за одмор на лицето помеѓу испитувања. Од овој одговор ќе зависи и одговорот на тоа дали исказот е прибавен на дозволен или на недозволен начин.

Уште една ваква „гранична“ ситуација кога на обвинетиот му се предочуваат околности што се вистинити, но за да влијаат на неговата душевна состојба, со цел таа да резултира со признание. Овде сметаме дека сè додека околностите што му се посочуваат се точни, без оглед како тие влијаат врз него (иако и тоа е субјективно), не може да ги сметаме за забранети.²⁶

Физичкото мачење со цел изнудување признание од обвинетиот се провлекува од самите почетоци на цивилизацијата. Старото време избобилувало со примена на тортурата во интерес на „пронаоѓање на вистината“, под благослов на обичајното право или, пак, на законите.²⁷ Тортурата ја познавало и ја применувало уште римското право, со цел средниот век да ја усоврши и правно да ја врами. Па така, во времето на инквизиторската постапка во Европа, таа е легален и правно нормиран начин на добивање искази од обвинетите, прикриен под превезот на наводното дознавање на вистината. Така во XV и XVI век е прифатен докажен систем во Европа, кој во себе ја содржел тортурата како битен составен дел, а процедурата била слична во речиси сите држави. Тортурата била применувана со одлука на судот, и за време на нејзината примена се спроведувало и испитувањето во

²⁶ Поинаку М. DAMAŠKA, op. cit., стр. 108.

²⁷ Види: Z. ROSO, Informativni razgovor i intervju, II. izmenjeno i dopunjeno izdanje, Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, Zagreb, 1995, стр. 193.

присуство на записничар и судија. Ако обвинетиот ја издржел тортурата и не признаел, судот морало да го ослободи. А доколку признаел, истото тоа морал да го потврди на судењето и без тортура, што би значело дека ако тогаш не го повторел истото признание, веројатно било дека ќе се повтори мачењето. Арсеналот брутални методи бил исклучително богат, дури и некои од методите на тортура е тешко да се споменат во културното општество²⁸.

При крајот на феудализмот, тортурата (барем ваквата) е укината во многу држави. Во Франција, таа се практикувала во текот на целиот среден век, сè до 1780 година, кога е укината. Во повеќето европски држави е укината кон крајот на XVIII век. И покрај тоа, и по укинувањето на тортурата, во определени држави и права сè уште се наоѓаат некои легални остатоци на физичка присила спрема обвинетиот, за да бидат укинати и тие во текот на XIX век, по што секоја примена на таква присила се смета за незаконита и претставува кривично дело.

Примената на физичка присила во еден период е навистина „вообичаена“. Така, во САД, физичката присила се применува речиси во сите полициски станици и во текот на 1930-тите години. Во литературата може да се сретнат повеќе примери на случаи каде што признанијата биле изнудувани со примена на мерки на физичка присила, а во тоа време полицијата и јавно зборува за таквиот начин на испитување. Ваквата техника на испитување, која се состои од нанесување физичка болка или ментално страдање со цел да се извлече признание од обвинетиот е позната и како „трет степен“ (*Third degree*), и воопшто не била невообичаена според стандардите од тоа време. Или, како што вели Ернест Хопкинс, „Инквизицијата спроведена од страна на полицијата пред судењето е истакната карактеристика на американската кривична правда, иако ниту еден пропис не го признава нејзиното постоење“ (1930).²⁹

Во 1960-тите години, на некој начин веќе е завршено реформирањето на методите на испитување, па сега тоа станува многу повеќе психолошки ориентирано. Но, не смее да се превиди, од една страна, иако модерните техники на психолошкото испитување произлегуваат како критика и реакција на примената на физичката присила, од друга страна, тие се делумно поставени и врз основа психолошката компонента што и испитувањето на „трет степен“ ја содржело во себе.

Постојат илјадници видови физичка присила, но техниките на испитувањето на „трет степен“ начелно ги вклучувале: а) физичката сила и физичката злоупотреба, која подразбира директно и експлицитно користење физичко насилство, како што се ударите и тепањето на сите делови од телото и со различни предмети, камшикување, клоцање; б) техниките на насилство насочени кон посебни делови од телото каде што не остануваат видливи траги, со оглед на тоа што трагите од полициско насилство на телата на обвинетите предизвикувале сочувство кај судиите и поротниците;³⁰ в) нанесувањето болка и мака, со сместување на обвинетиот во посебни простории каде што бил изложуван на екстремна топлина или студ; г) психолошките злоупотреби и депривации; како и д) примената на закани.³¹

²⁸ Ibid.

²⁹ Цитирано според: G.D. LASSITER (Ed.), *Interrogations, Confessions and Entrapment*, Springer, 2004.

³⁰ Ibid.

³¹ Види: R.A. LEO, *Police Interrogation and American Justice*, Harvard University Press, 2008; G.D. LASSITER (Ed.), *Interrogations, Confessions and Entrapment*, Springer, 2004.

Нештата почнуваат да се менуваат со Извештајот на Комисијата на Викершам од 1931 година, наречен Извештај за незаконитоста во спроведување на правото³², кој на некој начин предизвикал скандал поради разоткривањето на овие техники на испитување на „трет степен“ како раширена, рутинска и систематска практика на американската полиција. Десетина години по овој извештај почнуваат да се појавуваат повеќе прирачници,³³ кои ја артикулираат основата на професионалната идеологија на полициското испитување дека „третиот степен“ треба да се замени со психолошки методи. Тие го идентификуваат и го разликуваат соодветното од несоодветното однесување при спроведување на испитувањето, дефинирајќи ги професионалните стандарди за легитимни практики на полициското испитување, притоа осудувајќи ја физичката злоупотреба. Наместо тоа, тие промовираат посуптилни и софистицирани психолошки техники на испитување, при што како цел на испитувачот не се определува единствено добивањето признание, туку тој се учи и како да открие кога обвинетиот лаже – или со други зборови – испитувачите требало да бидат човечки детектори на лаги и психолошки манипулатори.³⁴

Денес, повеќето меѓународни документи за човекови права, како и националните законодавства забрануваат употреба на тортура и други нечовечни или понижувачки постапки, како што се членот 5 од Универзалната декларација за човекови права³⁵, членовите 7 и 10 од Меѓународниот пакт за граѓански и политички права³⁶, како и чл. 3 од Европската конвенција за заштита на правата на човекот и основните слободи.³⁷ Посебно се значајни документите што го дефинираат значењето на поимите тортура и нечовечно и понижувачко однесување, како што се Декларацијата за заштита на лицата да бидат подложени на тортура или друго сурово, нечовечно или понижувачко постапување³⁸, Конвенцијата на ОН против тортура и друго сурово, нечовечно или понижувачко постапување или казнување и Факултативниот протокол кон Конвенцијата³⁹, Интер-американската конвенција за превенција и казнување на тортурата. Од посебно значење се и Европската конвенција за превенција од тортура и нечовечно или понижувачко постапување или казнување⁴⁰ и Протоколот бр. 1 и Протоколот бр. 2 кон Конвенцијата и формирање на Комитетот за превенција на тортура. Треба да се спомене и т.н. Истанбулски протокол, односно Прирачникот на ОН за ефикасна истрага и документирање на тортурата и останатото сурово, нечовечно и понижувачко постапување или казнување, кој содржи попис на облиците на мачење и кој не се смета за конечен.

³² Wickersham Commission Report, *Report on Lawlessness in Law Enforcement*,

http://cisupa.proquest.com/ksc_assets/catalog/1965_WickershamCommPt1.pdf.

³³ W.R. KIDD, *Police Interrogation*, 1940; F. INBAU, *Lie Detection and Criminal Interrogation*, 1942.

³⁴ Види: G.D. LASSITER (Ed.), *op. cit.*, стр. 58.

³⁵ Universal Declaration of Human Rights, General Assembly Resolution 217 A (III), 10.12.1948, <http://www.un-documents.net/a3r217a.htm>.

³⁶ International Covenant on Civil and Political Rights, General Assembly Resolution 2200A(XXI), 16.12.1966, влезе во сила во 1976 година.

³⁷ Забрана на тортурата, нечовечното или понижувачкото однесување предвидуваат и: Договорот за основање Устав за Европа (чл. II 64); Американската конвенција за човековите права (чл. 5); Африканската повелба за правата на човекот и народите (чл. 5); Каирската декларација за човековите права во исламот (чл. 20); Арапската повелба за човековите права (чл. 8), итн.

³⁸ Declaration on the Protection of All Persons from Being Subjected to Torture or Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, General Assembly Resolution 3452 (XXX), 09.12.1975.

³⁹ Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or degrading Treatment or Punishment, General Assembly Resolution 39/46, 10.12.1984, ратификувана од СФРЈ во 1991 година.

⁴⁰ European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, Council of Europe, 26.11.1987, ратификувана во РМ во 1997 година.

3. Заклучок

Историјата и современата практика покажуваат дека полицијата е склони кон користење спорни и забранети техники на испитувања. Обидите на органите на постапката да дојдат до информации или признание од страна на обвинетиот често резултираат со примена на различни методи што влијаат врз неговата волја, како што се: измамите и триковите, лажните ветувања, сугестивните и капциозните прашања, заканите, психичките злоупотреби, медицинските средства. Не се сите од овие начини толку евидентни и експлицитно забранети, како што е, на пример, употребата на сила. Честопати станува збор за нијанси што го делат дозволеното од забранетото. Оттука, потребно е да се работи на препознавање на сите начини и средства со кои би се влијаело врз свеста и волјата на лицето при давањето исказ. Така, на пример, долготрајното испитување може да доведе до т.н. „синдром на сомневање во сопствената меморија“, односно таквото испитување може до тој степен да ги разниша менталниот склоп и сигурноста што невино лице ќе признае дело што не го сторило, па како резултат на тоа ќе престане да ѝ верува на својата меморија и ќе започне да ги прифаќа сугестиите од испитувачот.

Во смисла на погоре наведеното, и нашиот Закон, покрај општата одредба за законитост на доказите сместена во начелата, содржи и посебни одредби во кои ги поместува забраните за користење во текот на судската постапка⁴¹ на исказот на обвинетиот во случаите кога се употребени сила, закана, медицински интервенции или такви средства со кои би се влијаело врз нивната свест и волја при давањето исказ.

Дополнително на ова, може да се додаде и прашањето за процената за тоа кога може да се смета дека обвинетиот е *способен* да биде испитуван. Имено, иако употребата на определени средства од страна на органите на постапката со кои би се влијаело врз волјата на обвинетиот е забранета, се поставува прашањето што се случува кога обвинетиот самиот се донел во таква состојба. Законската формулација „не смее да се употребат“ алудира на забрана на нивна употреба од страна на органите. Така, на пример, наркоанализата, како средство за добивање исказ, е недопуштена, но што се случува во ситуација кога лицето самото, пред да биде донесено на испитување, се довело себеси во таква состојба. Во оваа смисла, корисни се решенијата што би определувале насоки за подобноста на лицето да биде испитано, односно кои ќе помогнат во процената за тоа каков ефект има неговата моментална физичка или психичка состојба врз неговата способност да ги разбере природата и целта на испитувањето, да ги сфати прашањата, да го оцени значењето на одговорите, да донесе разумна одлука за тоа дали воопшто сака да каже нешто, но и опасноста од тоа дека неговите одговори може да бидат под влијание на физичката или психичката состојба.

Користена литература

1. ACKER, J. R. / BRODY, D. C.: Criminal Procedure - A Contemporary Perspective, Aspen Publ., Gaithersburg, Maryland, 1999.
2. BOJANIĆ, I./ ĐURĐEVIĆ, Z.: Dopuštenost uporabe dokaza pribavljenih kršenjem temeljnih ljudskih prava Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu (Zagreb), vol. 15, broj 2/2008, стр. 973-1003.

⁴¹ Ако е постапено спротивно на чл. 206, ст. 1, 2, 3 и 4.

3. BROOKS, P.: *Troubling Confessions- Speaking Guilt in Law and Literature*, The University of Chicago Press, 2000.
4. CAPE, E. / HODGSON, J. / PRAKKEN, T. / SPRONKEN, T. (Eds.): *Suspects in Europe – Procedural Rights at the Investigative Stage of the Criminal Process in the European Union*, Intersentia Antwerpen – Oxford, 2007.
5. CARIĆ, M.: *Zabrana utemeljenja sudskih odluka na nezakonitim dokazima* Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu (Zagreb), vol. 13, broj 2/2006, strp. 993–1033.
6. CHOO, A. L.-T.: *Improperly Obtained Evidence*, 9 *Legal Studies*, 1989, 261.
7. DAMAŠKA, M.: *Dokazno pravo u kaznenom postupku: oris novih tendencija*, Pravni fakultet Zagreb, 2001.
8. DAMAŠKA, M.: *Okrivljenikov iskaz kao dokaz u suvremenom krivičnom procesu*, Narodne Novine, Zagreb, 1962.
9. DELMAS-MARTY, M. / SPENCER, J.R. (Eds.): *European Criminal Procedures*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002.
10. DERSHOWITZ, A.M.: *Is There A Right to Remain Silent: Coercive Interrogation and the Fifth Amendment After 9/11*, Oxford University Press, 2008.
11. EVANS, M. D./ MORGAN, R.: *Preventing Torture – A Study of the European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment*, Clarendon Press, Oxford, 1998.
12. GRANO, J.D.: *Confessions, Truth, and the Law*, The University of Michigan Press, 1999.
13. GREVLING, K.: *Fairness and the Exclusion of Evidence*, 113 *LQR*, 1997, 667.
14. HERRMANN, J.: *Policijsko ispitivanje okrivljenika - igra moći Njemačka - Sjedinjene Američke države - Hrvatska* Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu (Zagreb), vol. 11, broj 1/2004, strp. 259–276.
15. HERRMANN, J.: *Najnoviji razvoj njemačkog kaznenog postupka*, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, vol.2 – br. 2, Zagreb, 1995.
16. JUY-BIRMANN, R.: *The German System*, in *European Criminal Procedures*, Ed. by, Delmas-Marty, Mirreille and Spencer, J. R., Cambridge University Press, 2002.
17. KARAS, Ž. /JUKIĆ, M.: *Promjene u sustavu nezakonitih dokaza, s osvrtom na kretanja u poredbenom pravu* Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu (Zagreb), vol. 16, broj 2/2009, strp. 605–627.
18. KARAS, Ž.: *Neka dokazna pitanja o razgovoru prikrivenog istražitelja s osumnjičenikom* Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu (Zagreb), vol. 19, broj 1/2012, strp. 127–160.
19. LASSITER, G.D.: *Interrogations, Confessions and Entrapment*, Springer, 2006.
20. LAUDAN, L.: *Truth, Error and Criminal Law- An Essay in Legal Epistemology*, Cambridge University Press, 2006.
21. LEO, R.A.: *Police interrogation and Criminal Justice*, Harvard University Press, Cambridge-Massachusetts-London, 2008.
22. LEVY, L.W.: *Origins of the Fifth Amendment – the Right Against Self-Incrimination*; Ivan R. Dee, Chicago, 1999.
23. McEWAN, J.: *Evidence and the Adversarial Process – The Modern Law*, 2nd edition, Hart Publishing, Oxford, 1998.
24. MIRFIELD, P.: *Silence, Confessions and Improperly Obtained Evidence*, Clarendon Press, Oxford, 1997.

25. MURDOCH, J.: The European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment and its Relevance for the Police, vo: Human Rights and the Police, Strasbourg, 1997.
26. PAJČIĆ, M.: Otkrivanje informacija i dokaza između stranaka u kaznenom postupku Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu (Zagreb), vol. 16, broj 1/2009, str. 61–98.
27. PAVIŠIĆ, B. / MODLY, D. / VEIĆ, P.: Kriminalistika, knjiga I, treće izmjenjeno i dopunjeno izdanje, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagrebu, 2006.
28. ROBERTS, P. / ZUCKERMAN, A.: Criminal Evidence, 2nd Edition, Oxford University Press, Oxford, 2010.
29. ROBILARD, J./ McEWAN, J.: Police Powers and Individual, Oxford, 1986.
30. ROSO, Z.: Informativni razgovor i intervju, II. izmjenjeno i dopunjeno izdanje, Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, Zagreb, 1995.
31. SALTZBURG, STEPHEN A. & CAPRA, DANIEL J.: American Criminal Procedure, West Group, St, Paul, Minn., 2000.
32. SCHULHOFER, S. J.: Confessions and the Court, 79 Michigan Law Review, 1981, 865.
33. SCHULHOFER, S. J.: Reconsidering Miranda, 54 University of Chicago Law Review, 1987, 435.
34. SLOBOGIN, C.: Criminal Procedure: Regulation of Police Investigation – Legal, Historical, Empirical and Comparative Materials, 2nd Ed., Lexis Publishing, Virginia.
35. STARMER, K. / STRANGE, M., / WHITAKER, Q.: Criminal Justice, Police Powers and Human Rights, Blackstone Press, 2001.
36. STAVROS, S.: The Guarantees for the Accused Persons Under Article 6 of the European Convention on Human Rights, Martinus Nijhoff, Dordrecht/ Boston/ London, 1993.
37. SUMMERS, S. J.: Fair trials, The European Criminal Procedural Tradition and the European Court of Human Rights, Hart Publishing, Oxford and Portland, Oregon, 2007.
38. TAPPER, C.: Cross and Tapper on Evidence, 12th Edition, Oxford University Press, 2010.
39. THAMAN, S. T.: (Ed.), Exclusionary Rules in Comparative Law, Springer, 2013.
40. THAMAN, S.C.: Comparative Criminal Procedure, A Casebook Approach, Second Editon, Carolina Academic Press, Durham, North Carolina, 2008.
41. THOMAS III, G.C. / LEO, R.A.: Confessions of Guilt: From Torture to Miranda and Beyond, Oxford University Press, 2012.
42. TOMČIĆ, Z.: Optuženikova očitovanja o krivnji na tijek i ishod glavne rasprave Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu (Zagreb), vol. 12, broj 1/2005, str. 13–31.
43. TRECHSEL, S.: Human Rights in Criminal Proceedings, Oxford University Press, 2005.
44. VODINELIĆ, V.: Kriminalistika, drugo popravljeno i prošireno izdanje, Savremena administracija, Beograd, 1972.
45. WALKER, C. / STARMER, K. (Eds.): Justice in Error, Blackstone, London, 1993.
46. WALKER, C. / STARMER, K. (Eds.): Miscarriages of Justice, Blackstone, London, 1999.
47. WARDEN, R. / DRIZIN, S.A. (Eds.): True Stories of False Confessions, Northwestern University Press, Evanston, Illinois, 2009.
48. WRIGHTSMAN, L.S. / KASSIN, S.M.: Confessions in the Courtroom, SAGE Publications, 1993.
49. ZANDER, M.: The Police and Criminal Evidence Act 1984, Revised Second Ed., Sweet & Maxwell, London, 1990.

Divna Ilikj Dimoski, PhD⁴²

**REGARDING THE PROHIBITED AND DISPUTABLE METHODS OF QUESTIONING
THE DEFENDANT IN THE CRIMINAL PROCEDURE**

Abstract

In this paper the author deals with the issue of prohibited and disputable methods of questioning the accused in criminal proceedings, as methods that influence his will and infringe his psychological freedom and personality. This issue is really interesting, considering that the boundaries between what is permitted and what is prohibited except where it involves the use of physical force and coercion, are not easy to draw. In principle, these are means that imply such a way of questioning, in which the examiner, by highlighting false assumptions or circumstances, consciously misleads the examinee, in order to make him confess something i.e. to force him to act in a way that he would not have acted if he knew the true facts and circumstances. Often, these are nuances that separate what is permitted from what is forbidden.

In this context, author specifically addresses several tactics used by the procedural authorities, to obtain a confession from the defendant, such as: deception and tricks, false promises, suggestive and misleading questions, psychological abuse, threats as well as lengthy interrogation.

Key words: prohibited methods, disputable methods, deception, suggestive and misleading questions, threat, psychological abuse, lengthy interrogation.

⁴² Professor, University "Ss. Cyril and Methodius" Skopje, "Iustinianus Primus" Law Faculty in Skopje, Criminal Procedure Department.